

Özgün Makale

I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısının İyi-Kötü Yakınlaşması Üzerinden Okunması¹

Reading the Perception of Being a Party in the
Ottoman Press on the Basis of Good – Bad
Reconciliation in the Beginning of the First
World War

Mehmet Ali KARAMAN²

Öz

Dünya tarihinin en etkili vakalarından olan savaşlar uzun ve sancılı süreçleri barındırır. Savaşların devletler tarihinde ayrıncı özelliklerinin yanı sıra birleştirici özellikleri de vardır. Öncesi ve sonrası ile etkisini sürdüren savaşlar toplumda devletlerin kendi iç çatışmalarına da ortam hazırlar. Bu polemikler genellikle üst bürokraside yaşandığı gibi basın ve yayın organlarında da kendini göstermiştir. Taraf olma, farklı kuvvetlerin yanında yer alma ve savaş sürecine dahil olma-olmama konuları genellikle polemik malzemeleridir.

XX. yüzyılın başına gelindiğinde tıpkı önceki savaşlar gibi I. Dünya Savaşı devletlerin olduğu kadar insanlığın da tarihini değiştirmiştir. Bu savaşı farklı kılan ise dünya üzerinde bilinen dört kıtayı yakından ilgilendirmesidir. Savaş sonrasında dünyada pek çok bölgenin haritaları yeniden çizilmiştir. Savaştan en çok etkilenen ve hem toprak hem de insan kaybıyla ciddi bunalmalar yaşayan, savaşın sonlanmasından kısa bir süre sonra da tamamen yıkılan Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olma süreci, devletin yönetim merkezinde ve basın hayatında tartışmalı günlerin yaşanmasına sahne olmuştur. Mevcut çalışmada Osmanlı Devleti içerisinde savaş öncesi ve savaş sırasında yaşanan taraf olma algısının iyi-kötü yakınlaşması penceresinden ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlar sergilenirken ortak fikirde buluşma çabaları dönemin basın yayın organları merkezinden irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Savaş Basını, Osmanlı Basını.

Abstract

Wars, one of the most effective cases in the history of the world, involve long and painful processes. Wars have discriminatory properties in the history of states, as well as unifying properties.

¹ Makale başvuru tarihi: 15.03.2020. Makale kabul tarihi: 11.04.2020.

² Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, malikaraman@hotmail.com. Orcid No:0000-0002-9875-6193

The wars that continue to be effective during the pre and post war periods also pave the way for the internal conflicts of the states in society. These polemics are often experienced in the upper bureaucracy as well as in the press and media. The issues of taking sides, taking part alongside different forces, and being involved in and not being involved in the war process are often polemical material.

By the beginning of the XXth century, just like the previous wars, the First World War changed the history of mankind as well as of the states. What makes this war different is that it concerns the four known continents on earth. After the war, maps of many regions around the world were redrawn. The Ottoman Empire, which was most affected by the war and experienced severe crises with the loss of both land and people, was completely destroyed shortly after the end of the war. The process of the Ottoman Empire's involvement in the war was the scene of controversial days in the administrative centre of the state and in the press. In this study, the perception of being a party in the Ottoman Empire before and during the war is discussed through the good-bad basis. While presenting these approaches, the efforts to meet in common opinion are analysed through the media organs of the period.

Keywords: First World War, War Press, Ottoman Press.

Giris

Siyasi tarihin en önemli başlıklarından olan savaşlar, bünyesinde toplumların bölünmesi ve yok olması sonucunu barındırdığı gibi, millet olma şuuru ve ortak hareket etme eylemlerinin gerçekleştirilmesi bakımından da yapıcı ve bütünleştirici bir rol üstlenirler. İnsanlığın gelişimi ile modern toplumların ortaya çıkması her asırda farklı millet ve unsurlarla birlikte değişik kavramların gün yüzüne çıkmasına ortam hazırlamıştır. Tarihi seyir içerisinde toplumlar gelişse de savaş gerçeği neredeyse her coğrafya için dinamizmini korumuştur. İnsanlıkla beraber savaşların da modernleşme çerçevesindeki tekâmülü özünde bir ilkellik ve vandalizm barındırır da, zaman içerisinde ilmi esaslar üzerine oturtulmak suretiyle profesyonel taktik ve stratejiler kapsamında ele alınmaya başlamıştır.

Savaşların neredeyse bir bilim haline gelmesi, pek çok farklı disiplin ile işbirliğini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu anlamda savaş dönemlerinde basın yayın organlarının verileri tarih için önemli ve zengin veriler sunmaktadır. Basın ve yayın organlarından olan gazete, politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için, yorumlu ya da yorumsuz, her gün ya da belirli zaman aralıkları ile çıkarılan bir kitle iletişim aracıdır. Basın kültür hayatına dâhil olduğu her dönemde ve her bölgede kitleler tarafından takip edilmiş ve kamuoyu üzerinde sürekli bir etkiye sahip olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise basının kitleler üzerinde etkisinin artarak devam ettiğinden söz etmek mümkündür. Bu etki sayesinde 1828 itibarı ile Osmanlı sınırlarında gazete ve mecmuaların ilk örnekleri görülür³.

XIX. yüzyıl dünyanın yeniden şekillendiği, haritaların masa başında çizildiği ve ulus devlet kavramının hayat bulduğu yıllar olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ise önce Balkan Savaşlarının, sonra da dünyanın neredeyse genelini ilgilendiren umumi harbin başlaması dünya siyasi tarihine yön veren vakalardandır. Bu vakalar Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyasette zaafalarını göstermenin yanında aynı zamanda imparatorluğun, toplumsal hayata etkileri çok yönlü olan nüfus dinamiklerini de değiştirmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan Osmanlılık fikrinin işlevini

3 1828 yılında Osmanlı sınırları dâhilinde olan Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın girişimleriyle yayımlanan Vekayi-i Misriye ilk gazete olma özelliği taşımaktadır. Koloğlu, O. (2014). *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

yitirmesi ve Osmanlı'ya çok ulusluluk kimliği kazandıran Balkan toplumu unsurlarının bağımsızlıklarını elde ederek devlet sınırları dışında kalması Osmanlı'nın imparatorluk kimliğinden sıyrılarak devlet kimliğine rücu etmesine sebep olmuştur.

Bütün bu olaylar ön Asya, Ortadoğu ve Avrupa tarihini yakından ilgilendirmiş, dolayısıyla da dönemin basınına konu oluşturmuştur. Basının üstlendiği rol genelde haber aktarma gayesi taşımakta ise de temeline inildiğinde kamuoyu oluşturma, toplumları yönlendirme ve istihbarat elde etme çabalarına rastlanır. Bu yorumu dönemin bütün basın ve yayın organları için söylemek mümkündür.

Osmanlı sınırları dâhilinde 1828 itibarı ile *Vakayi-i Mısriyye* ile başlayan gazete hayatı İstanbul'da 1831 yılında çıkan devletin ilk resmi gazetesi olma özelliği taşıyan *Takvim-i Vekayi* ile devam etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi ilan edildiği 1908 ile I. Dünya Savaşı'nın nihayet bulduğu 1918 yıllarını kapsar. II. Meşrutiyet Dönemine geldiğinde ise "*Matbuat Kanun Dairesinde Serbesttir*" ifadesinin yer aldığı Kanun-i Esasi'nin yeniden hayata geçirilmesi ile de basın ve yayın kültürü farklı bir ivme kazanmış, Osmanlı sınırında Meşrutiyetin ilanından 1918 yılının sonuna kadar geçen on buçuk yıllık bir dönem içinde 918 gazete ve dergi çıkmıştır (Yust, 1995, s. 202). Bu dönem basın hayatında ciddi gelişmelerin yaşandığı ve savaş basını kültürünün olgunlaştığı yıllar olmuştur. Yayımlanan bütün gazete ve mecmualar belli çerçevede savaş haberlerinin detaylarını aktardıkları gibi daha ziyade kamuoyu üzerinde hükümetin talepleri doğrultusunda haberler aktarmaktadırlar. Gazete haberlerine genellikle uygulanan sansür çerçevesinde yer verilir.⁴ Haber detaylarında toplumsal nitelikte milliyet unsurunu ön plana çıkaran haberler bulunacağı gibi cephe gerisinde yaşananlar genellikle abartılı şekilde detaylandırılmaktadır. Aşağıda çok sayıda örneğine yer verilecek olan haber detaylarında bazı gazetelerde kayıp ve yenilgilerden kesinlikle bahsedilmemektedir. Avrupa basını için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Gazeteler eğer muhalif değillerse genellikle savaş propagandası dâhilinde kamuoyu merkezli yayın politikaları sürdürmüşlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ve belki zaman zamanda sonradan bir takım eleştirilere sebep olan sansür uygulaması sadece bu dönemde yürürlüğe konulan bir şey değildir. Bir güvenlik meselesi olarak farklı şekillerde var olan ve I. Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirdiği askeri ve siyasi sebeplerden dolayı yürürlüğe konulan bir uygulamadır. Ancak önceki sansür uygulamalarından daha geniş ve kapsamlıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan sansür, resmi ve hususi haberleşmeyi, matbaa ve matbuat faaliyetlerini, sinema ve tiyatro gösterimini ve hatta ulaştırmanın denetlenmesini vs. bütün unsurları kapsamıştır (Kalemli, 2018, s.511).

Savaş Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Siyasi ve Sosyal Vaziyet

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için değişimlerin en yoğun şekilde yaşandığı yıllar olmuştur. Fransız İhtilali'nin getirdiği değişim rüzgârları, Osmanlı sultanları dâhil olmak üzere Osmanlı bürokratik yapısını da derinden ilgilendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde sadece bürokratlar değil, padişahlar da bu değişimden etkilenmişlerdir. Tahta çıkışı 1789 yılına tesadüf eden Sultan III. Selim'in Fransa'ya olan alakası kendini henüz şehzadeligi döneminde hissettirmiş, bu durum III. Selim'in göz hapsinde tutulduğu kafes hayatı sırasında İshak Bey aracılığıyla

4 22 Mart 1909 Tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanan yazıda gazete dağıtıcılarının sokaklarda sattıkları gazetelerin münderecatından bağırarak bahsetmelerinin halkı heyecana sevk ettiği gibi, nizamen yasak olduğundan engellenmesi gerektiği belirtilmiştir. BOA, DH. MKT. 2777/27 (29 S 1327).

Ayrıca meşrutiyet sonrası yayınlanan başka bir belgede, Askeri matbuat kanunu ceza kanunnamesine iki kıta layiha eklemek sureti ile ordunun sırları ve gizli tutulması gereken sırlarının neşir ve ilan edilmesinin men edildiğini görmekteyiz. BOA, ŞD. 658/35, (23 S 1333).

Fransa kralına yazdığı mektuplarla açığa çıkmıştır (Show, 2008, s. 21). Sultan II. Mahmut ise radikal değişikliklere kaynak teşkil edecek ıslahat girişimleriyle toplumun belli kesiminden tepkiler almıştır. Bu dönemde yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte askeri alandaki egemenlik yerini bürokratik hâkimiyete bırakmıştır. Modernleşme temayülleri Batılılaşma ile aynı anlama gelecek bir hal almıştı. Mustafa Reşit Paşa ile başlayan bürokratik hâkimiyet ve değişim süreci yüzyılın sonuna kadar kendini hissettirmiştir. Toplumun bir kesimi buna direniş gösterse de aydın kesim farklı fikir akımları içerisinde olmak suretiyle genel anlamda modernleşmeye sıcak bakmışlardır.

Modernleşme fikri genellikle ordunun yenilenmesi şeklinde anlam bulmuştur. Yurt dışından ekibiyle beraber getirilen pek çok subay, Osmanlı zabitleri üzerinde nüfuzlarını kurmak suretiyle bu süreçte etkin rol oynamışlardır. Bütün bu yenilik faaliyetleri son dönemde girilen savaşlarda kötü sonuçlar alınmasının önüne geçemediği gibi gerek kamuoyu üzerinde gerekse eğitimli belli kesimlerin de tepkisine yol açmıştır. Kırım Harbi ile başlayan kayıplar süreci, 93 Harbi ile devam etmiş, XX. yüzyıla gelindiğinde ise Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında verilen kayıplar ile en üst safhaya çıkmıştır. Öte yandan Balkanlarda yaşanan bunalım ve ayrılıkçı hareketler toplumun genelini derinden etkilemiştir. I. Meşrutiyet ile başlayan demokratikleşme hayalleri Sultan II. Abdülhamid'in geri adımıyla durumun bir rejim bunalımına dönmesine sebebiyet vermiştir. Sultana karşı neredeyse ülkenin pek çok kesiminden girişilen keskin muhalefet, basın ve yayın organlarına detaylıca yansımıştır. Yurt içi ve yurt dışında yayınlanan muhalif yayınlar ülkede askeri okullar başta olmak üzere hemen her kesimde talep görür bir hal almıştı. İsyân içerisindeki aydınlar topluluğu sürekli hürriyet propagandası yapmakla beraber, devletin subayları ise mahiyetleriyle beraber iktidara karşı dağa çıkacak kadar ileri giderek tepkilerini dile getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet, 1908-1918 yılları arası dönemdir. 1908 seçimlerinden zaferle çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi otoritesini sağlayamamakta, ancak 1913 yılındaki Bab-ı Âli baskınından sonra iktidarını ilan etmekteydi. İttihat ve Terakki'nin 1890'larda başlayan serüveni 1908 yılında meyvesini vermiş ancak 1908 sonrasında on yıllık süreçte devlet siyasi açıdan oldukça sıkıntılı günler yaşamıştır. On yıllık II. Meşrutiyet Dönemi içerisinde 1909 yılında 31 Mart Vakası, 1911 yılında Trablusgarp Savaşı, 1911-1912 senelerinde Balkan Savaşları ve nihayet 1914-1918 yıllarını kapsayan dört yıllık süreçte de I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllar olmuştur.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde temel anlamda ekonomik, siyasi ve daha da önemlisi psikolojik açıdan yorgun bir Osmanlı toplumundan söz etmek mümkündür. Bu olumsuz havada iştirak edilen bir savaş ortamında Osmanlı basınını ne kadar tek vücut olabileceği ayrı bir tartışma sürecine zemin hazırlamıştır. İslamcı, Türkçü, Osmanlıcı ve yine Osmanlıcı çerçevede Batıcı eğilimlerin ve polemiklerin yaşandığı Osmanlı basın ve yayın hayatı, savaş sürecinde de değerler penceresinden bakıldığında sansürün de etkisiyle yakınlaşma eğilimine girmiştir. Kavramsal açıdan ülke menfaatleri gözetilmek kaydıyla girişilen bu yaklaşım eğilimleri, savaş yıllarından önceki dönemde, yani II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde de yaşanmış bir durumdu. I. Meşrutiyet'in askıya alınmasıyla farklı kesimlerin kendi köşesinden yaptıkları ortak söylemler, Sultan II. Abdülhamid'i ortak hedef haline getirmiştir.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için, devlet tecrübesi yönünden oldukça zayıf olan İttihat ve Terakki yönetiminin siyasi, sosyal ve askeri politikalarının hayata geçtiği, başarısızlıklarla dolu sarsıcı bir süreç olmuştur. I. Dünya Savaşı başlamadan Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan ederken öte yandan da savaş öncesinde başlayan ittifak arayışlarını diplomatik çerçevede sürdürmüştür. Bu arayışlar dâhilinde Ruslarla, İngiliz, Fransızlar, Yunanlılar ve Bulgarlarla temasa geçilmiş, özellikle 27 Kasım 1914 tarihinde İngilizlere yapılan resmi ittifak teklifi İngilizler tarafından nazikçe reddedilmiştir (Akbay, 1991, s.37) .

I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Basını ve Toplumdaki Polemikler

I. Dünya Savaşı yılları beraberinde getirdiği felaket, kıtlık ve dramlar zaman zaman olduğu gibi, çoğu zaman sansürlenerek ve farklı bakış açılarıyla basın dünyasında kendine yer bulmuştur. Osmanlı Dönemi basın tarihinin özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeleri gözlemlediğinde, oldukça hareketli, çalkantılı, siyasi, sosyal ve dinî bakımlardan yer yer sert mücadelelerin cereyan ettiği rahatlıkla görülür (Canatar, 2015, s. 306). Dönemin Osmanlı basını savaş yıllarında sansürün etkisiyle zorunluluktan birlikte hareket etme tutumu sergilemiştir. Basın üzerinden kitleleri ortak bir çatı altında toplama arzusu genellikleinmotifler üzerinden olmuştur. Basının büyük bir bölümü din, cihad ve ümmet kavramları üzerinden başlıklar atarak bu meyanda yayınlar yapmıştır. Padişahın cihad ilanı toplum üzerinde kutsiyet arz etmekle beraber fetvaya kutsallık vasfı kazandırılması için Kur'an'ın Tövbe Suresi'nin 41. ayeti dayanak olarak seçilmiştir. İlgili ayette Allah'a başkaldıranlarla anlaşma yapılması hususunda Allah iradesinin ne olduğu anlatılması için surenin nazil olduğu belirtilmektedir. Cihad ilanının dayandırılması için temel teşkil eden ayette; *“Ağırlıkla, ağırlıksız olarak savaşa düzülün, Allah uğrunda malınızla canınızla vuruşun. Bu sizin için hayırlıdır. Bunu böyle bilin”*. Öte yandan fetvanın beşinci bölümünde bulunan İslam Devleti'nin yardımcıları olarak gösterilen Hristiyan devletler ile ilgili Kur'an hükümleri cihad ile çelişmektedir. Al-i İmrân Suresi'nin 28. ayeti müminlerin, müminlerin dışında kalanlardan kendilerine yardımcı seçmeleri yasaklanmaktadır. Maide Suresi'nin 51. ayeti durumu daha da açık ifadelerle göstermektedir. Ayette; *“Ey insanlar! Yahudileri de Hristiyanları da kendinize koruyucu edinmeyin. Onlar ancak birbirlerini korurlar. İçinizden her kim onları kendisine koruyucu edinecek olursa gerçekten o da onlardan olur. Çünkü Allah kâfirlere yol göstermez”* denmektedir (Karal, 1996, s. 402). Bu çelişki devlet yetkiliklerini kaygıya itmiş olsa gerek ki özellikle hükümetin kontrolünde olan bazı din adamları bu çerçevede propaganda yapmak suretiyle İslam coğrafyası ve çeşitli tarikatları konuya dâhil etme eğiliminde olmuşlardır

O günlerin yegâne kaygısı bloklaşan dünya üzerinde doğru cephede yer alma arzusundan ibaretti. Osmanlı subaylarının Alman yakınlaşması zaman zaman tenkit konusu olsa da Almanlar ile birlikte hareket etmeyi meşru kılma çabası gerek siyasilerin, gerekse muktedir ordu mensuplarının çabaları arasındaydı. Alman egemenliği Osmanlı ordusunda kendisini XIX. yüzyılın son çeyreğinde iyice hissettirmişti. Askeri okullarda göreve getirilen Alman subayları o dönemlerde henüz resmi kimlik kazanmamış olan Jön Türkler arasında iyiden iyiye benimsenmişlerdi. XX. yüzyılın başına gelindiğinde Alman subayların resmileşme sürecine giren ve daha sonra siyasi fırka kimliğine bürünecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları arasında hayranlık uyandırır bir misyon üstlendiklerini Osmanlı subaylarının gazete sütunlarında yer alan yazılarından anlaşılmaktadır. Rumi 1 Eylül 1324/14 Eylül 1908 tarihli Asker Mecmuası'nda yer alan yazıda Erkânı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi'nde vazifeli Ali Fuad Bey (Cebesoy) dönemin önemli isimlerinden olan ve Osmanlı ordusunda çeşitli vazifelerde bulunmuş Colmar von der Goltz Paşa ile alakalı hayranlık ve muhabbetini gizleyemediği yazısında;

“Büyük üstâd! Makalelerinizi bana gönderiniz. Ben onları birer nüsha-ı bi-bahâ-yı irfân gibi telakki ederek bir itinâ-yı müşikâfâne ile tercüme ve (Asker)imiz vasıtasıyla sevgili silâh arkadaşlarıma hediye eylerim. Tekrarını bir türlü diyemediğim (büyük üstad) kelimesini bir daha tekrar ederek bütün memleket ve bütün ordu nâmına en samimi hissyât-ı ta'zîmiyemi takdîm ile kesb-i şeref eylerim” demektedir (Ali Fuad Bey, Asker, 1908, s. 2).

Bu yazı örneğinde dönemin zabitlerinin Alman subaylarına karşı olan alakaları fanatizm ölçüsünde çok sayıda gazete sütunlarına yansımıştır. Savaşın başladığı ilk günlerde Osmanlı Dev-

leti tarafsız kalmayı tercih etti. 29 Ekim 1914 tarihli Karadeniz baskınına kadar Devlet siyaseten tarafını belli etmese de zaman zaman basında farklı yazılar yer almıştır. *Sebil'ü-l Reşâd* gazetesinin Rumi 4 Eylül 1330/Miladi 17 Eylül 1914 tarihli sayısında yer alan “İngiltere ve Fransa'nın İttifakı ve Müşterek Entrikaları” başlıklı yazı ile “Harb-i Umûmi ve Alem-i İslâm” başlıklı makalelerde taraflar ve daha da önemlisi Osmanlı Müslümanlarının olması gerektiği saf okuyucuya aktarılmaktaydı. “Harb-i Umûmi ve Alem-i İslâm” yazıda, Fas, Cezayir ve Tunus'ta askerlere dağıtılan Arapça hutbenin tercümesine yer verilmiştir. Osmanlı toplumunun en hassas değerleri üzerinden haber yapmak kaydıyla toplumu Alman yakınlaşmasına ve olası Alman ittifakına ısındırmak gayesi ile çok sayıda makaleye yer verilmiştir. Bunlardan birisi de Yine *Sebil'ü-l Reşad*'ın aynı sayısında yer alan “Harb-ı Hâzırdan Alınan Dersler” başlıklı makaledir. Makalede Alman İmparatoru ve Generalinin tevazu ve dindarlığından bahsedilerek şu satırlara yer verilmiştir;

Bütün dünyada maddi ve manevi pek azim inkılablara bâdi olacak harb-i hâzırdan ferdler, cemiyetler, milletler, hâsılı bütün cihan bugün büyük büyük dersler alıyor. Bu dersler meyânında bizce en mühimi bu kadar kudret ve kuvvetle beraber Alman imparatorunun, Alman kumandanlarının Cenâb-ı hakkı dillerinden düşürmemeleri, muzafferiyetlerinin şerefini Cenâb-ı hakka bırakmalarıdır. Şimdiye kadar Alman İmparatoru'nun hiçbir nutku yoktur ki muzafferiyeti Cenab-ı hakkın lütuf ve muavenetine tefvîz etmemiş olsun. General Hindenburg gibi cihangir bir kumandanın Rusların beş yüz bin kişilik ordularını perişân ettikten, yüz binlerce esir aldıktan sonra şeci askerine bir beyanname neşrediyor; Alelade bir vazifesini ifâ etmiş gibi hiç gurur getirmeyerek kemal-i tevzu ile askerini taltif ediyor...”

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı egemendir. Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indiren İttihat ve Terakki rejimi basın üzerinde gözle görülür bir baskı uygulamıştır. Cemiyete keskin muhalefetiyle bilinen *İkdam Gazetesi* savaş yıllarında katı muhalif tutumunu değiştirmenin yanı sıra Alman basınından haberleri okuyucusuna aktarmıştır. “Türkiye Dostluğunun Kıymeti” başlığıyla İtalya'ya ithafen yazılan ve *Berlin Doçe Tağse Zaytung Gazetesi*'nde yayınlanan haberi okuyucusuna aktaran İkdam şu satırlara yer vermiştir;

“Osmanlı hareket-i ahiresinin Trablusgarb'da büyük bir aksi tesir husule getirilmesinden endişe eden İtalya gazetelerine cevaben eğer İtalya, Almanya Avusturya ve Türkiye ile birlikle hareket ederse Balkanlarda ve Şark-ı âlem-i İslam'ında kendisine kadir ve kıymetini artmaktan başka istikbalde nüfuzunu ve muvaffakiyetini yükseltmiş olacaktır” (İkdâm, 3 Kasım 1914).

Aynı sayıda yer alan ve “Hükümet-i Osmaniye Kıymetdar Bir Müttefiktir” başlıklı yazı da *Frankfurt Gazetesi* yazdığı bir baş makale okuyucuya aktarılıyor. Yazıda;

“Hükümet-i merkeziye Türkiye'yi yüzlerce harb meydanında boy göstermiş kıymetdar bir müttefik olarak telakki ederler. Makam-ı hilafetin daire-i nüfuzu pek önemli ve yüzedir. Hükümet-i Osmaniye'nin Almanya nüfuzuyla muharebeye sevk edildiği ithamı doğru değildir. Zira Hükümet-i Osmaniye bir devlet-i tabi' değildir. Kendi kararlarında tamamen serbesttir”.

Dönemin önemli yayın organlarından biri de Hüseyin Cahit Yalçın yönetiminde çıkartılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yayın organı olan *Tanin* gazetesidir. Gazete yayın hayatına başladığı yıl olan 1908 tarihi itibarı ile Cemiyetin en önemli propaganda aracı olma misyonunu üstlenmiştir. Üç dönem halinde yayın hayatını sürdüren *Tanin*, 1908-1914, 1914-1922 ve 1943-1947 yılları arasında basın hayatında yer almıştır (Karaman, 2016, s. 8). Gazete hükümetin I. Dünya Savaşı ile alakalı bütün politikalarını yakından takip ederek okuyucusuna aktarmıştır. Savaşa Osmanlı Devleti'nin dâhil oluşunu 31 Ekim 1914 tarihli ve 2104 sayılı nüshasında “Beklenmeyen Vaka” başlıklı başyazı ile aktaran gazete, devletin savaşa dâhil oluşunu sürpriz olarak değerlendirmiş, Osmanlı'nın tarafsızlık yaklaşımına bir kez daha vurgu yapmıştır. Yazıda;

“En mühim ricâl-i siyasiyeden en âsude mektep çocuklarına varıncaya kadar şu içinde yaşadığımız buhran aylarının üzüntülü, mez’ic, kasvetâlad günleri arasında bize bir vaha-i sükûn ve istirahat getiren bayramı huzur ve sükûn ile karşılarken hiç beklemediğimiz bir vak’a, tarihi bir hadise karşısında bulunduk. Bir zamanlar bir Osmanlı havuzu olan ve bu günde hala yarısından ziyadesinde Osmanlı bayrağının hakkıyla dalgalanan Karadeniz’de birkaç sefineden ibaret olan bir Osmanlı fırka-ı bahriyesi boğazın karasuları denilecek bir sahada talimler yaparken birden bire Rus sefâin-i harbiyesine tesadüf etti ve bunların her suretle süpheli görünen hareketlerini tedkik ederken nagehâni bir taarruza uğradı. Müdâfaa-i meşrua halinde bulunan Osmanlı donanması hemen orada vazife ifâ ettikten sonra rücu etmiştir”.

“Harb ve Tesirâtı” başlıklı yazı Tanin’in 3 Kasım 1914 tarihli nüshasında yer alan ve Osmanlı’nın umumi harbde hangi safta yer alacağını netleştirmiş genel ifadelerine yer verir. Savaş esnasında ittifak edilen milletlerin Türklerin sembolü olan hilali selamladıklarını ve Türkler ile alakalı son derece olumlu yazılar yazıldığını beyan etmektedir. Yazı içerisinde sıkça Türkiye’ye yapılan tecavüze vurgu yapılmakla beraber Türkiye’nin er ya da geç doğru saf olan Alman ve Avusturya devletlerine dâhil olması vurgusu yapılmıştır.

“Karadeniz hadisesi Almanya ve Avusturya’da mâlûm olur olmaz, bunun bir harp demek olduğunu anlaşıldı ve uğradığımız tecavüz Alman matbuatında ani bir galeyan uyandırdı; bir taraftan tecavüzün ne derecelerde hainane olduğu izah edilirken diğer taraftan da zaten bunun er geç zuhur edeceği, Türkiye’nin mevki Almanya ve Avusturya’nın yanlarından başka bir yerde olmayacağı beyân edildi. Hemen bütün Alman ve Avusturya gazetelerinin müttahiden çıkardıkları bu samimi avaze-i teveccüh ve muhabbet, eski ve biümit düşmanlarımıza karşı kemal-i azim ve metanetle kabul ettiğimiz bu harpte bizim için pek kıymetli bir tezahür ve muhabbetkârâne Berlin ve Viyana’nın her renk şeklinden en mühim gazeteleri hakkımızda şimdiye kadar tanımadığımız cemilekâr bir lisan kullanıyorlar. Hilali selamlayanlar, düşmanlarının düşmanına dost ve müttelik sıfatıyla beyân-ı hoşamed edenler müttelik ve müşterek kuvvetlerin savlet-i fahranesinden sonra açılacak sulh ve selâh asrında Türkiye’nin de mazisi kadar şanlı bir istikbale hakkı olduğu en samimi bir lisanla ilan ve temenni eyleyenler emin olabilirlerki kendi kuvvetine emniyet ve itimat ve bu harpten mutlaka muzaffer çıkmak için aht-ı minak eden millet-i Osmaniye gerek servet ve tabietin tesis ettiği bu sulh arkadaşlığı esnasında gerek onun ve addettiği sabah-ı selamette şu tezahürat-ı muddetkârâneyi hiçbir zaman hatırdan çıkarmayacaktır”.

Sadrazam Said Halim Paşa “Buhranlarımız” adını verdiği hatıralarında Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na dâhil olduğu olaylardan habersiz olduğunu ifade eder. Karadeniz Hadisesi’nin gerçekleştiği anlarda rahatsız olduğunu ve evinde doktor tavsiyesiyle istirahat ettiği bilinen Sadrazamın bu durumu dönemin basınında da yer alır. *Tanin* Gazetesi’nin 31 Ekim 1914 tarihli nüshasının birinci sayfasında yer alan “Sadrazam Paşa” başlıklı haber; “*Sadrazam Paşa Hazretleri’nin rahatsız buldukları mesmû’şahane olması üzerine taraf-ı şahaneden ikinci mâbeynci ve sertabip beyler müşârinileyhin konaklarına i’zâm buyurularak istihzâr-ı hâtr etmişlerdir.*” şeklinde yer almıştır⁵.

Mihran Efendi tarafından yayınlanan Sabah Gazetesi uzun soluklu basın serüveninde itidal üzerine yayın politikası izlemiştir. Savaşın kaçınılmaz olması ve Karadeniz Hadisesi’nin gerçekleşmiş olmasına rağmen 1 Kasım 1914 tarihli başyazıda savaşa Osmanlı’nın tarafsızlığı ihtimali üzerine yazılar yayınlamıştır.

⁵ Bu gelişmeler yaşanırken siyasi anlamda Osmanlı Devleti’nin savaşa Almanlarla dâhil oluşunun kilit vakası olan iki Alman savaş gemisi Goben ve Breslav’ın satın alınması hadisesi gerçekleşmekteydi. BOA, HR.HMŞ.İŞO, 120/17 R(4/08/1330-17 Ekim 1914). Oysa bu konu resmileşmeden evvel de yine basın yayın organlarında bu iki geminin satın alındığına dair haberler yayınlanmaya başladı. Tasvir-i Efkâr, “Goben ve Breslav’ı Satın Aldık”, 11 Ağustos 1914, No.1165, s. 3.

“İtilaf-ı müselles donanmaları ile Bab-ı âli arasında inkita-ı münasebât emr-i vaki hükmünü alıyor. Rusya sefiri dün akşam şehrimizden hareket etti. Diğer iki sefirin bugün yarın hareketinden bahs olunuyor. Mamafih henüz resmen hal-i harbde bulunmuyoruz. Devletimize karşı harb ilan edildiğini akşam geç saatlere kadar haber almamış idik. Bilakis Ruslar tarafından Karadeniz vakasına sebebiyet verilmesini diplomatlarca çare-i tesviyesini bulmaktan bahs edildiğini rivayet olunmakta idi.

...Ezcümle sefirlerin alelacele pasaportlarını talep etmiş olmaları karşısında harbin önünün alınmasını oldukça zayıf bir ihtimal olduğunu görüyoruz. Karadeniz meselesinin haricinde İngilizlerin Mısırda yaptıkları hukuksuzluklar ve ihlaller ihtilafe sebeptir”.

2 Kasım 1914 tarihli “Politikamızda Tebeddül Yoktur” başlıklı yazıda da ısrarla tarafsızlığa vurgu yapan gazete şu satırlara yer vermiştir;

“Avrupa harb-i umumisinin ferda-yı zuhurunda Bâb-ı âli'nin politikası gazetemiz ve diğer rüfeka-yı kiramımız tarafından kısa kısa ve anlaşılır bir cümle ile tarif olunmuş idi. Demişdik ki: Avrupa'nın mukadderat-ı cedidesi tayin olunacağı zaman hukuk-ı devletin müdafaa ve siyasetine amade bulunmak üzere milli kuvveti tahşid etmekle beraber muharebenin sonuna kadar bitaraf kalmak Hükümet-i Osmaniye'nin menfaati icabı olduğu gibi Bâb-ı âlice kabul edilen hatt-ı hareket bundan ibaretti”.

Savaş Sürecinde Basın Yoluyla Toplumsal Algı

Savaş sürecine girilmeden evvel Batılı Devletler sosyal ve askeri anlamda kendilerini ilgilendirecek onlarca yıllık planlarını yapmışlardı. Osmanlı coğrafyası içerisinde yer alan Orta Doğu topraklarında bulunan petrol kaynakları ile alakalı olarak ülkenin merkezinden başlayıp Avrupa bağlantılı olarak Hicaz'a kadar uzanan demiryolu ağının oluşturulması bu planlarının iskeletini oluşturur. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nin Batılılar gibi bir öngörüsünün olmadığını söylemek mümkündür. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte en önemlilerinden birisi savaş yıllarında iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha ziyade iktidar sorunlarıyla uğraşmaları gösterilebilir. Devletin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar dış politikaya dair planların yapılmasını engellemiştir. Uzun yıllar savaş psikolojisi içerisinde olan Osmanlı toplumu, I. Dünya Savaşı'na girişi tecrübeyle göğüslemekten ziyade bıkkınlık algısı içerisinde savaşa dâhil olmuşlardır. Devlet ricalinde ise bıkkınlık hissi bastırılmakla beraber halkı cesarete sevk ettirecek bir anlayış hâkimdi.

Toplum psikolojisini üst düzeyde tutma adına basın ve yayın organları en verimli düzeyde kullanılmıştır. Toplumun normal bir şekilde işleyişini sağlamak için gereken bütün tedbirlerin alındığı haber ve yazılar gazete sütunlarına fazlaca yansımıştır. Gazete ve mecmua sütunlarında kahramanlık öyküleri ve cephede alınan galibiyetlerin renklendirilerek aktarıldığını söylemek mümkündür. Aynı gazetelerde mağlubiyet ya da kayıp içeren haberlere çok fazla yer verilmiştir. Kötü sonuçlar ve ölümler iyiye evrilerek “ardı zaferdir ya da şehitlik ulaşılabilecek en üst mertebedir” şeklinde sloganlar ile okuyucuya aktarılmıştır. Bu durum zorunlu olarak propaganda olgusunu beraberinde getirmiştir. Propaganda I. Dünya Savaşı'nda ilk olarak, modern bir savaş aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Uçaklardan atılan bildiri ve beyannameler, savaşan askerleri etkilediği gibi, halkın morali üzerinde de etkili olmuştur. Propaganda sadece düşmanla sınırlı kalmamış, ülke içinde de birlik ve beraberlik içinde uygulanmıştır (Ayhan, 2008, s. 77).

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914 öncesinde, Osmanlı toplumu ciddi anlamda çeşitli bölünmelere muhatap olmuştu. Bu bölünme fikir akımlarının gelişmesi ve bu akımların savu-

nucularının birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmalarına neden olmuştur. Fransa hayranlığı ile başlayan XVIII. yüzyılın ilk yarısı, yüzyılın sonuna gelindiğinde yerini Alman yakınlaşmasına bırakmıştır. Almanlara olan hayranlık, daha ziyade Osmanlı subayları arasında yayılırken savaşa girilen zamanlarda bloklaşma anlayışı içerisinde İngiliz taraftarı olan aydın ve yönetici sayısı hiç de az değildi. Savaşın Avrupa’da başladığı dönemlerde Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan ederken, diplomatik süreçte devlet adamları ve subayların Alman hayranlığının verdiği yakınlaşma netice vererek devlet bir anda Alman ordusu ile kader birliği yapma kararı almıştır. Bu durumun hemen akabinde Sultan Reşad’ın cihad ilanı toplumsal fikir çatışmalarını temel anlamda bitirerek ciddi bir yakınlaşmaya ortam sağladı. Öyle ki 11 Kasım 1914 tarihindeki cihad çağrısı sonucunda imparatorluk sınırlarının haricinde de bütün İslam coğrafyasında karşılık bularak pek çok bölgeden askeri ve maddi desteği arttırdı.⁶ Cihadın ilan edilmesi ile savaşın hemen başında Osmanlı ordusundaki asker sayısını neredeyse ikiye katlamıştı ve bu sayı aşağı yukarı bir buçuk milyona yaklaşmıştı (Beşikçi, 2005, s. 138). Orduya iştirak sadece İslam coğrafyasından gerçekleşmemiştir. Avrupa ve Balkanlarda bulunan pek çok Müslüman bu çağrıya iştirak etmek suretiyle orduya dâhil olmuşlardır.⁷ 11 Kasım 1914’te yayınladığı bir beyanname ile İtilaf devletlerine karşı resmen savaş ilân eden Sultan Mehmed Reşad’ın yeryüzündeki bütün Müslümanları İngiltere, Rusya ve Fransa’ya karşı Cihad-ı Ekber’e davet etmesi savaşın kutsal boyut kazanarak faaliyetlerin daha da yoğunluk kazanmasına neden oldu (Öğün, 2018, s. 97). Öte yandan olağanüstü durumlarda dinî ibadetlerin toplu olarak yapılması, devlet erkânının bu ritüellerde bulunması, toplumsal bütünleşmeyi daha da arttırır. Toplu Cuma namazları, şükür namazları, zafer duaları, mevlitler, hatimler ve şehrin merkezinde beraber kılınan namazdan sonra yapılan toplantı ve yürüyüşler, dinin toplumsal bütünlüğü koruyan ve destekleyen bir unsur olduğunu göstermektedir (Ayhan, 2008, s. 81).

Osmanlı Devleti stratejik konumundan dolayı I. Dünya Savaşı’nın öncesinde ve sonrasında Avrupa’nın dikkatlerinin yoğunlaştığı bir bölge olarak karşımıza çıkar. İtilaf ya da İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesi ve yahut tarafsız kalması, Osmanlı Devleti’ni ilgilendirdiği kadar savaşın taraflarını da yakından ilgilendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin müttefiklerini belirleme süreci 28 Haziran 1914 tarihinde, Avusturya veliahdının öldürülmesi ile başlamış, 1914 Ağustos’una kadar yoğun diplomatik görüşmeler ile devam etmiştir. Bu görüşmeler nihayetinde, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Osmanlı Devleti arasında gizli olarak ittifak antlaşması imzalanmıştır (Zürcher, 2005, s. 170).

I. Dünya Savaşı’na gelindiği yıllarda yorgun bir Osmanlı toplumundan söz etmek mümkündür. Öyle ki 93 Harbi, Balkan ayrışması sürecindeki isyan girişimleri ve buna karşı devletin aldığı askeri tedbirler, Trablusgarp Savaşı ve sonrasında Balkan Savaşları Osmanlı Devleti’ni ciddi anlamda askeri ve ekonomik sıkıntılara düşürmüştür. Bunun yanında kamuoyunun da savaşa bakışını bu perspektiften değerlendirmekte fayda vardır. Son yüz yılını neredeyse savaşlarla ve mağlubiyetlerle geçirmiş bir devleti oluşturan toplumun temel beklentisi, savaşa karşı bitaraf olma yönündedir. Devletin birden bire Almanya’nın yanında savaşa girmesi meselesi ise kamuoyunu çok fazla şaşırtmayan bir durumdur. Yukarıda da örnekleri verildiği üzere Cihad-ı ekber ilanından aylarca önce başlayan basın yayın organlarındaki psikolojik algı oluşturma çabası genel anlamda sonuç verir niteliktedir. Almanlara karşı sempati yaratacak o kadar abartılı haberlere yer verilmiştir ki “Keşke Düşmanlarımız Almanlar Olsaydı” başlıklı ironik bir yazı kaleme alacak

⁶ Konu ile alakalı Osmanlı arşivlerinde çok sayıda belge bulmak mümkündür: BOA, BEO, 4332/32845 (26/02/1333)

⁷ Memalik-i ecnebiyeden Cihad-ı ekbere iştirak edecekler ile ilgili detaylı bilgiler: BOA, BEO, 4324/324231 (11/1/1333) Ayrıca Balkanlarda baskı ve zulüm gördükleri gerekçesiyle orduya dâhil olmak isteyen çok sayıda kişiden bahsetmek mümkündür. HR.SYS, 2030/21 (03/02/1915)-BOA, HR.SFR.04, 891/117 (21/07/1915)

kadar basın durumu içselleştirmiştir. Dönemin önemli aydın ve gazetecilerinden olan Mahmut Muin tarafından kaleme alınan 8 Kasım 1914 tarihli yazı oldukça manidardır. Yazıda; İtilaf devletlerinin savaş esnasında uyguladığı baskı ve zulümden detaylıca bahsettikten sonra Almanların ise Avrupa’da savaş hukukuna ve insan haklarına olan saygısına keskin vurgular yapılmıştır. Yazı devamında;

“... Paris’e giren Alman askerleri Paris’teki fahişelere bile temasta bulunmamış olması Fransızlarca vatanperverlik gayretiyle medâr-i fahr oluyordu. Fakat düşünülecek olursa şâyân-ı takdir olan bu harekettten en büyük hisse-i şeref isti’mal-i cebr etmeyen Almanlara tevci’ etmez mi? Harb-i hâzırda dahi Almanlar teslim olan kaleleri fuzuli topa tutmuyorlar. Askere yağma ettirmiyorlar, üsera ve mecruheyne (esir ve yarahlara) hüsn-i muamele ediyorlar. Üsera meyânındaki sıhhiye ve zâbitanı serbest bırakıyorlar. Ahalinin ahvâl ve emlâkını tahrip ve itlâf etmiyorlar. Kadınlarına ve kızlarına tecavüz etmiyorlar. İhtiyarlarına ve papazlarına eziyet ve işkence yapmıyorlar. Çocukları öldürmüyorlar. Fransız nüfusunu azaltalım diye katliam yapmıyorlar. Fransızları, Protestan olmaya cebretmiyorlar. Süngü ve kılıçlarını mecruheyne-i askeriye saptamıyorlar. Kimseyi dövmüyorlar, soymuyorlar. Hiçbir Fransız’ın izzet-i nefsi şahsiyesine tecavüz etmiyorlar. Elhâsıl vezâif-i askeriye icap ettiği ve beyne’l-beşer meşru görünen harekât ve muamelâtta başka hiçbir tecavüzde bulunmuyorlar” (Mahmut Muin, 1914, s. 262).

Bu ve bunun gibi onlarca yazıyı dönemin basın yayın organlarında bulmak mümkündür. Öte yandan Savaş öncesinde Osmanlı basınında İngiliz Devleti ile alakalı yazılarda genellikle “adil İngilizler” deyimini fazlaca göze batan sıfatlardan olmuştur. İngilizlere karşı Almanların yanında saf tutulmasının üzerine “Mel’un İngilizler” terimi adil sıfatının yerini almıştır.

Savaş yıllarında toplum üzerinde tesir yapmak ve gerek cephe haberleri gerekse toplumsal algı amacı güden yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlardan biri Cihan-ı İslam Dergisi’dir. Yayın amacı, savaş süresince İslam coğrafyasındaki Müslümanları Osmanlı Devleti’nin ya da dönemin İttihatçı Hükûmeti’nin politikaları çerçevesinde aydınlatmaktır (Çanlı, 2017, s.97). Bir diğer yayın da özellikle Çanakkale cephesinden yayınlar yapan *Harb Mecmuası*’dır. Mecmuanın ilk sayısında yer alan “Harb Mecmuası Niçin Çıkıyor” başlıklı makalede Balkan Savaşları zamanında Avrupa’dan Osmanlı’nın çıkarılma sürecini renkli tasvirlerle gösteren Batı gazetelerine karşı, Osmanlı ordusunun kahramanlıklarını ve destanlarını resimlerle ve yazılarla ebedileştirmek gayesiyle yayınlandığından bahseder (Harb Mecmuası, 1914, s. 6).

Sonuç

Kitleleri yakından ilgilendiren savaş, göç, salgın hastalık ve doğal afetler gibi vakaların farklı fikir ve ideolojileri birbirine yakınlaştırma, ortak hareket ettirme gibi özellikleri vardır. Asgari müşterekte buluşma eğilimi zaruret olduğundan kriz öncesinde ortaya atılan iyi-kötü temayülleri genellikle toplumu geren ve hizipleştiren kavramlar olarak karşımıza çıkar. Kriz ortamlarında ise toplum menfaatleri söz konusu olduğunda kutuplaşmalar çeşitli kaygılarla ortadan kalkarak ortak hareket etme duygusuna evrilir. Bu dönüşüm zaman zaman muktedirlerin müdahalesiyle olduğu gibi bazen de kendiliğinden ortaya çıkan bir sonuç olma eğilimindedir.

Basın ve yayın organları toplumun ideolojik yansımalarıdır. Haber aktarma özelliklerinin yanı sıra hizmet ettikleri görüş ve düşüncelerin çerçevesinde okurlarını yönlendirme gibi ciddi vazifeleri vardır. Lenin gazete için “ darbelerin en kuvvetli silahıdır” tanımını yapmıştır, Ziya Gökalp ise, gazeteyi “ Ferdin ayağına kadar giden en kıymetli okuldur” şeklinde tanımlamıştır. Bu iki ideolog gazete ve basın kültürüne olan hassasiyeti farklı bakış açılarıyla dile getirerek basın kültürünün üstlendiği vazifeyi net şekilde ifade etmişlerdir.

Yukarıda da örneklerle görüldüğü üzere savaş yıllarında durum Osmanlı toplumu için fark göstermemiştir. Yani toplumun hemen her kesimi ortak hareket etme paydasında birleşmiştir. Savaştan neredeyse on yıl önce ciddi anlamda ayrılıklar gösteren Osmanlı fikir hayatı savaş yıllarında topyekün hareket etme eğilimine girmiştir. Bunun sansür ve çıkartılan bazı yasalarla alakası olduğu gibi toplum menfaatleri gözetilmek suretiyle ayrılıklardan kaçınma yaklaşımı olduğu rahatlıkla görülür.

Ortak değerler çerçevesinde kitlelerin bir araya getirilmesi için izlenen temel yol propagandadır. Propagandalar planlanırken toplumların ortak değerleri ve hassasiyetleri hesaplanarak adımlar atılır. Bu planların etkili ve sonuç verenleri dinî düsturlar olmuştur. Din çerçevesinde ele alınan söylemler toplumsal hassasiyetler göz önüne alınmak suretiyle ele alınır. Türk toplumun tarihi sürecinde bu durum genellikle devlet adamları ve bürokratların başvurduğu yöntemler arasındadır. Savaş meydanlarında okunan ayetler, şehitlik ve gazilik kavramlarına vurgu yapılması, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Milli Mücadele dönemi merkezi hükümet ile millî kurtuluş hareket önderlerinin giriştiği fetva savaşları bu yöntemlere örnektir. Temel mantık kitlenin tamamının ortak payda etrafında toplanmasının sağlanması, iyi - kötü çatışmasının en aza indirgenmesidir.

Kaynaklar

- Akbay, C. (1991). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*. Ankara: ATASE Yayınları.
- Ali Fuad. (1908) "Golç Paşa'nın Mektubu", *Asker Mecmuası*, S. 8, s.1.
- Ayhan, B. (2008). Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı Milli Mücadele Dönemi Türk Basını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, ss. 75-99.
- Beşikçi, M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Canatar, M. (2018). Mehmed Fahreddin'in Sebülürreşâd Mecmuası'nda Yer Alan "Matbûâtımız" Başlıklı Yazısı ve Dönemin Osmanlı Basınına Bir Eleştirisi *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, ss. 303-321.
- Çanlı, M. (2017). "I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam", *Karadeniz Araştırmalara Enstitüsü Dergisi*, C. 3/4, ss. 79-111.
- Kalemli, H. (2018). "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulaması" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Mayıs. ss. 509-538.
- Karal, E.Z. (1996). *Osmanlı Tarihi* C. 9. Ankara: TTK Yayınları.
- Karaman, M.A. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nın İlk Yılında Tanın*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (2014). *İlk Gazete İlk Polemik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mahmud Muin. (1914). "Keşke Düşmanlarımız Almanlar Olsaydı" *Donanma Mecmuası*, S.65 ss. 261-262.
- Öğün, T. (2018). "Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, Türkiyat Mecmuası, C.28/1, ss. 91-114.
- Show, S. J. (2008) *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yust K. (1995). *Kemalist Anadolu Basını*. (Haz. Orhan Koloğlu). Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- Zürcher, E.-J. (2015) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arsiv Vesikaları

- BOA, DH.MKT. 2777/27H (29 S 1327).
BOA, ŞD.,658/35, (23 S 1333).
BOA, HR.HMŞ.İŞO, 120/17 (4/08/1330).
BOA, BEO, 4332/32845 (26/02/1333).
BOA, BEO, 4324/324231 (11/1/1333).
BOA, HR.SYS, 2030/21 (03/02/1915).
BOA, HR.SFR.04, 891/117 (21/07/1915).

